SVENSKAR

SELMA LAGERLÖF

AV

JOHAN MORTENSEN

ANDRA UPPLAGAN

ockholm. Albert Bonniers förlag

Selma Lagerlöf.

JOHAN MORTENSEN:

SELMA LAGERLÖF

SVENSKAR

SELMA LAGERLÖF

AV

JOHAN MORTENSEN

ANDRA UPPLAGAN

Stockholm. Albert Bonniers förlag

* * * * Stockholm * * * *
Alb. Bonniers boktryckeri 1913

I.

Selma Lagerlöf hör icke till dessa författare, som ständigt äro sysselsatta med sin egen personlighet, och som vad helst de än berätta, liksom Narcissus i källan, spegla sitt eget anlete. Därtill är hennes blick för vittsvävande, hennes intressen för mångfaldiga och hennes hela anläggning för episk.

Det hindrar dock icke att här och där i hennes skrifter kan man finna ett och annat drag, som direkt belyser hennes eget själsliv och hennes egen utveckling. Så berättar hon mer än en gång om en liten flicka, som mycket gärna hörde sagor. Ebba Dohna stod vid mormoderns sida och lyssnade till hennes berättelser om det tusenåriga riket. Drömmarna blevo för henne verklighet och verkligheten drömmar. Det var också för en sådan liten flicka som en annan mormor förtalde om den underbara natten, då Jesusbarnet föddes. Och det var slutligen till samma lilla flicka, sjuklig, yngst bland syskonen, som sägnerna om Gösta Berling kommo smygande och begärde att berättas:

»O sena tiders barn!

Jag har ingenting nytt att berätta er, endast det, som är gammalt och nästan glömt. Sägner har jag från barnkammaren, där de små sutto på låga pallar kring sagoberätterskan med det vita håret; eller från stockelden i stugan, där drängar och torpare sutto och språkade, medan ångan rykte från deras våta kläder, och de drogo knivar ur läderslidan vid halsen för att breda ut smör på tjockt mjukt bröd; eller från salen, där gamla herrar sutto i vaggande gungstolar och livade av den ångande toddyn, talade om flydda tider.»

Det är under sådana vinteraftnar, som Selma Lagerlöfs fantasi erhållit sin första daning och gjort sina första lärospån. Hur har den icke svingat och lekt med allt omkring henne:

»Stod så ett barn, som lyssnat till sagoberätterskan, till arbetskarlarna, till de gamla herrarna, vid fönstret i vinterkvällen; då såg det inga moln vid himlens rand, utan skyarna voro kavaljerer, som jagade över fästet i rangliga enspännare, stjärnorna voro vaxljusen, som tändes i den gamla grevegården på Borgs udde, och spinnrocken, som surrade i nästa rum, trampades av den gamla Ulrika Dillner. Ty barnets huvud var uppfyllt av de gamla tidernas människor; för dem levde och svärmade det.

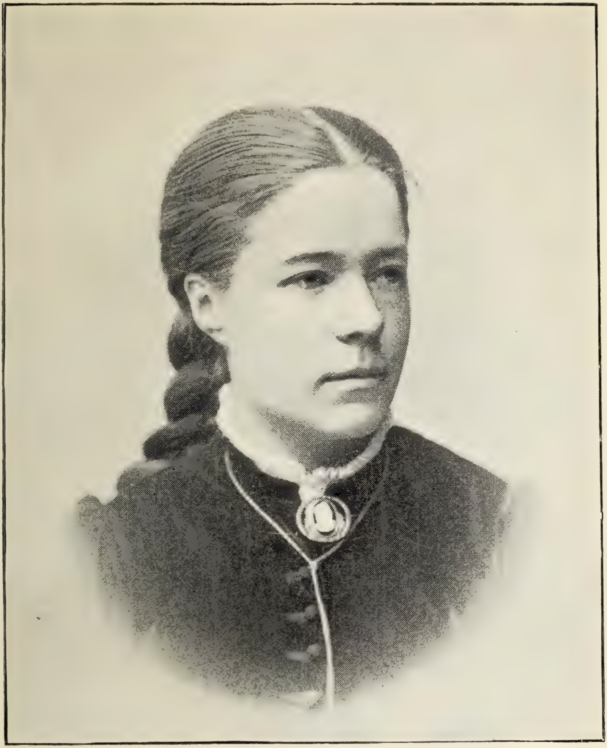
Men sändes ett sådant barn, vars hela själ var mättad av sägner, över den mörka vinden in på handkammaren efter lin eller skorpor, då ilade de små fötterna, då kom det i flygande fart utför trappan genom förstugan och in i köket. Ty däruppe i mörkret hade det måst tänka på alla gamla historier, det hört om den elake brukspatronen på Fors, om honom, som gått i förbund med djävulen.»

Det finnes bland de gestalter hon sedan skapat en, vilken, om han också icke tillhör hennes yppersta, dock genom sin rastlösa, spelande inbillningskraft nästan förefaller som hennes fantasis alter ego. Petter Nord omskapar ständigt den gråa verkligheten till livslevande, rosenröda drömmar. Intet är omöjligt för honom.

Så har hennes barndom i själva verket förflutit i en sagovärld. Själv har hon känt sig som dessa stolta drömmars drottning och härskarinna. Mycket av denna känslotunga och stundom litet teatraliska romantik, som omsvävar särskilt hjältinnorna i Gösta Berlings saga, har säkerligen fått sin prägel från dessa flickårens drömmar.

Men ännu skulle det dröja många och långa år, innan Selma Lagerlöf blev den oförlikneliga sagoberätterskan. Mycket av det alltför översvallande och svulstiga — det finnes ännu tillräckligt därav i

Gösta Berlings saga — har brutits och luttrats genom en lång utvecklingskamp. Vilka tysta, hårda strider ligga icke mellan hennes första försök, som vi endast antydningsvis känna, och Gösta Berlings saga! Hon har själv berättat för oss, huru hon länge icke ville lyssna till barndomssägnerna, utan vandrade helt andra vägar. Kanske hava dessa vandringar icke varit så onyttiga! Möjligt är det, att om icke åttiotalets bistra verklighetsluft blåst sin andedräkt på sägnerna, skulle Gösta Berling endast förelegat som ett banalt hexameterepos, i vilket just saknats det nära och intima, den friskhet och den ledighet, som giver denna diktning dess liv. I varje fall är det icke för mycket sagt, att hon mognat och gjort hela sin konstnärliga utveckling på dessa sagor om Gösta Berling. Hon har förtvivlat, resignerat, stridit, försökt på nytt och slutligen låtit pennan löpa. Själva grundvalen för sin stil, hennes uppfattningssätt och tekniska utbildning har hon därunder kämpat sig till. Under dessa långa år har hennes väsen fördjupats, hennes egen sorg och hennes egen kamp lärt henne människornas eviga lidanden och begåvat henne med denna vishet, som tyckes förstå allt och därför med mildhet bedömer allt. När hon vid trettiotre års ålder debuterar, är det med ett arbete, som gör epok i svensk vitterhet.

Selma Lagerlöf

vid slutade studier i Högre Lärarinneseminarium, 1885.

Sen dess har hon berättat sagor för både stora och små. Hon har gjutit nytt blod i en litteraturart, som länge varit utdöd. Stundom skymtar man i hennes berättelser minnen från de gamla, goda folksagorna, i vilka troll och jättar, prinsar och prinsessor spela huvudrollen. Hon har också återberättat gamla legender om heliga män och kvinnor. Men vanligen går hon helt sina egna vägar och med en alldeles förundransvärd uppfinningsrikedom skapar hon själv sina historier.

Huru hon förstår att berätta! Hon liknar denna Donna Elisa, som kommer till Palermo för att locka sin lille brorson, Gaetano, att följa sig till Diamante. Gaetano vill alls icke resa. Han har redan bestämt sig för att bliva munk och ser högst surmulet på tanten.

Men hon är oemotståndlig! Innan han vet ordet av, har han kommit upp i hennes knä och är idel öra. Den ena historien är icke väl slut, förrän hon börjar en ny. Det är en uppfinningsrikedom, en fantasi, en ymnighet och ett ordflöde, som än liknar en ystert sorlande bäck, än en jämt flytande flod, vilken breder ut sig majestätiskt mellan fruktbara stränder.

Hade han verkligen tänkt på, vad Etna var för ett berg? Hade han besinnat, att det hade snö på hjässan, ekskog i skägget, vinlöv kring midjan,

och att det stod och trampade i orangeskogar ända till knäna? Hade han reda på att kung Artur satt där i en grotta? Månne han vågade komma till Etna? Ty inne i berget funnos många bundna jättar och ett svart slott, som vaktades av en hund med många huvuden . . .

Och något så lustigt som hennes historia om Diamante!

»Hon sade, att staden en gång legat nere på dalbottnen. Så kom lavan och tittade eldröd över dalkanten. Vad, var den yttersta dagen kommen? Staden tog i hast alla sina hus på nacken, på huvudet och under armarna och sprang uppför Monte Chiaro, som låg alldeles till hands.

Uppåt berget i sicksack sprang staden. Då den var nog långt uppe, kastade den ned en stadsport och en bit stadsmur. Sedan sprang den runt om berget i spiral och kastade ned husen. Fattigt folks hus fingo ramla ned, som de kunde och ville. Det var ej tid med annat. Man kunde ej begära bättre än trängsel och oreda och krokiga gator. Nej, det kunde man ej. Stora gatan gick i spiral runt om berget, alldeles som staden sprungit, och utmed den hade den slängt ned en kyrka här och ett palats där. Men så mycken ordning hade det varit, att det bästa kommit högst upp. Då staden kommit upp på bergstoppen, hade den lagt ut ett

torg, och där hade den satt ned rådhuset och domkyrkan och gamla palazzo Geraci.»

Denna Donna Elisa är nästan som en symbol av Selma Lagerlöfs egen berättaregåva. Men det finnes också ögonblick då hennes sagor äro så högtidliga, så allvarliga, så fulla av onämnbar vishet, att man hellre föreställer sig, att det är den gamla Sibyllan, som berättar, hon, vilken levat sedan tidernas gryning, hon, vilken lik en förvriden olivstam eller en väldig gudabild den underbara natten mötte kejsar Augustus uppe på Kapitolium och visade honom framtidens hemligheter i den öppnade skyn.

* * *

II.

Under de år, som Selma Lagerlöf förberedde Gösta Berlings saga, behärskade naturalismen den svenska litteraturen. Hon har själv berättat, huru hon sökte lämpa sin natur efter dess estetiska principer, men förgäves. Man kan förstå det. Mellan de drömmar och sägner, som sysselsatte Selma Lagerlöf, och de idéer, för vilka naturalismen kämpade, låg en vid klyfta. Naturalismen var framför allt sedeskildring, satir och problemdiktning. Den stödde sig på observation och återgav vad den uppfångat genom beskrivning. Överallt lade den således an på, att den yttre verklighetsbilden var så fotografiskt återgiven som möjligt, och den jagade med livligt intresse efter det speciella yrkesdraget, det sällsynta fallet och till och med abnormiteten.

Selma Lagerlöf hade ett helt annat temperament, och hon behövde följaktligen helt andra uttrycksmedel. Hon är alltid sagoberätterska. Hon bekymrar sig alls icke om det fotografiska återgivandet av det yttre; det är det inre, känslan, tanken, som hon förkroppsligar. Och det är aldrig det

speciella, utan det allmänmänskliga, som intresserar henne och som hon söker fånga. Hon låter fantasien, fri och obunden som en fågel, nedstiga i verkligheten men endast för att ögonblickligen åter svinga sig upp i rymden.

Naturalismen anslöt sig i sitt sätt att intränga i verkligheten så nära som möjligt till de naturvetenskapliga metoderna.

Den utgick från observationen, den sönderdelade företeelserna, analyserade mångfalden, upplöste den i sina enklaste beståndsdelar. De iakttagelser den gjort, de enskilda fall, som den undersökt, sammansatte den sedan åter. Så nyktert och troget som möjligt sökte den förklara. Den gick fram steg för steg, klart och logiskt från tanke till tanke, från fall till fall. Det mest invecklade psykologiska problem blev på detta sätt enkelt och överskådligt. Men det underbara försvann och hela tillvaron förvandlades till ett förnuftigt räknestycke. Men just det underbara var Selma Lagerlöfs livsluft. Det naturliga och övernaturliga blandas alltid på ett sällsamt sätt i hennes diktning och bildar en värld för sig utom och över den vanliga.

Naturalismens livssyn var djupt pessimistisk, nästan anarkistisk i sitt prometeusartade trots mot samhället och tillvaron, disharmonisk och söndersliten. Selma Lagerlöf lever i fullt samförstånd

med världen och undviker nästan med flit alla svårare konflikter.

Med Selma Lagerlöf håller mystiken åter sitt intåg i den svenska litteraturen. Intuitionen förtränger observationen. Det är intressant att se, huru litet hon över huvud upptagit genom ren iakttagelse. Även ett sådant arbete som »Antikrists Mirakler» stöder sig långt mera på gängse traditionell uppfattning av Italien än på ett direkt djupgående studium därav. Denna lätta och lekande bild av landet på andra sidan Alperna liknar icke så litet den uppfattning som en hel skara av konstnärer och författare framburit vid mitten av seklet, Ouida i England, Bergsöe i Danmark. Men tydligast visar det sig, huru litet direkt observation av verkligheten intresserar henne, om man jämför den första och den andra delen av »Jerusalem». I den andra delen har hon nästan uteslutande varit hänvisad till observation, och denna del är också den minst intressanta Beskrivningen av Jerusalem är ensidig och livlös, och författarinnan söker förgäves att giva den fart genom allegorier och liknande medel. Vilka helt andra livfulla bilder har icke Heidenstam med sitt skarpa måларöga uppfångat och hemfört från Österlandet!

Selma Lagerlöf har ett helt annat sätt att intränga i tingen. Först förstår man knappast, på

vilken väg hon förvärvar sin kunskap. Detaljbilden är ofta långt mindre vass än hos mången annan författare, men helhetsintrycket är så mycket fylligare. Det är som om hon skådade ända ned till tingens lagar och sedan återskapade företeelserna liksom naturen. Följande ställe är typiskt för hennes sätt att se:

»Det var vid den tiden på året, då ljungen står röd. Över sandmon växte den i täta tuvor. Från låga, trädlika stammar höjde sig tätt sittande, gröna grenar med barrhårda, härdiga blad och små, sent vissnande blommor. Dessa tycktes ej vara gjorda av vanlig, saftrik blomstervävnad, utan av torra och hårda fjäll. De voro mycket oansenliga till storlek och form, ej heller var det stort bevänt med deras lukt. Barn av de öppna vidderna, hade de ej blivit utvecklade i den vindfria luft, varest liljorna utspänna sina kalkblad, eller i den rika jordmån, varur rosorna hämta näring för sina svällande kronor. Det, som gjorde dem till blommor, var egentligen färgen, ty lysande röda voro de. Det färgalstrande solskenet hade de haft nog av. De voro inga bleka källarväxter, inga skuggkära innesittare. Det låg hälsans välsignade munterhet och styrka över hela den stora, blomstrande mon.»

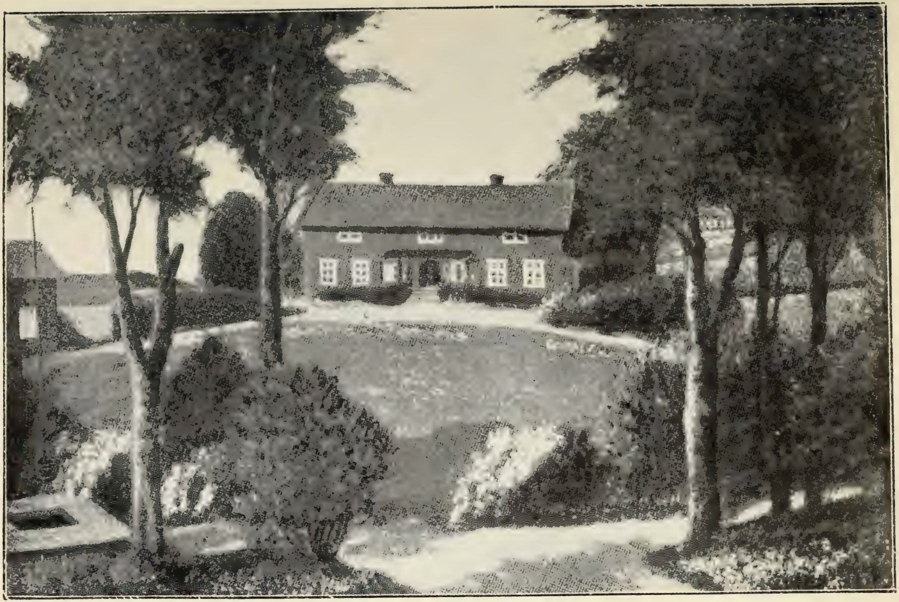
Denna tavla av den blommande ljungheden i det strålande solljuset, lyser icke av kraftigt målande

ord och färgstarka epitet. Författarinnan frammanar den i stället för vår fantasi genom att liksom angiva de olika faktorer, som varit i verksamhet vid dess uppväxt: jordmånens speciella beskaffenhet, vinden, solskenet, med andra ord de orsaker, som framkallat företeelsen.

På liknande sätt gör hon oss bekant med sina människor. Aldrig att hon brett utmålar deras utseende, deras ansikte och växt, gång och kläder! Ett par inledande ord av denna art, ofta ytterst allmänna, äro henne tillräckliga! Det är genom monolog och samtal, som vi lära känna hennes människor. Hon för oss direkt in i deras själar, och vi liksom se, huru tankarna växa upp, inverka på viljan och giva sig uttryck i handling. Det är genom sådana medel, som hon skapar denna ypperliga bild av en svensk bonde, som läses i första kapitlet av »Jerusalem»:

»Det var en ung karl, som gick och plöjde sitt träde en sommarmorgon. Solen sken ljuvligt, gräset var vått av dagg, och luften var så frisk, så att det kan inga ord beskriva. Hästarna voro smått yra av morgonluften och drogo fram plogen som på lek. De hade en helt annan lunk än den vanliga, karlen fick nära nog springa för att kunna följa dem.

Jorden, som vändes upp av plogen, låg svart-

Mårbacka.

Selma Lagerlöfs barndomshem i Värmland. För några år sedan av henne återinköpt och restaureradt.

brun och sken av fukt och fetma, och han, som plöjde, gick och gladde sig åt att snart få så råg där. Han tänkte för sig själv: »Hur kan det vara, att jag stundom gör mig så svåra bekymmer och tycker, att det är tungt att leva? Kan det behövas något mer än solsken och vackert väder för att vara säll som ett Guds barn i himmelen?»

Och en sådan gård som du har! Där finnas många vältimrade hus och god boskap och raska hästar och tjänare, som äro trogna som gull. Du är då åtminstone så rik som någon i häradet, och aldrig behöver du frukta för att bli utfattig.

Ja, det är nu inte heller fattigdomen jag är rädd för. Jag skulle vara nöjd, om jag bara vore lika bra karl som min far och farfar.

»Det var dumt, att jag kom in på de här tankarna,» sade han, »ty jag var så glad nyss. Men tänk nu bara på den här enda saken. I fars tid rättade sig alla grannarna efter honom i allt han gjorde, samma morgon han började slåttern, började de, och samma dag, som vi togo till med att plöja trädet på Ingmarsgården, satte de plogen i jorden hela dalen uppefter. Men nu har jag plöjt här i ett par timmar redan, utan att någon börjat vässa en plogbill en gång.

Jag tror, att jag styrt gården såväl som någon som hetat Ingmar Ingmarsson,» sade han. »Jag har

fått mer för mitt hö, jag, än far, och jag nöjer mig ej med de små gräsgångna dikena som löpte genom åkern på hans tid. Och en sanning är det, att jag inte far så illa fram med skogen som far och bränner ned den till svedjeland ... Men mig frågar ingen till råds, och jag har ingenting att bestämma över.

I alla fall är det märkvärdigt vad bekymmer kunna kännas lätta att bära så här på morgonen, nu skulle jag nästan kunna skratta åt alltsammans. Och ändå är jag rädd för att det blir värre för mig till hösten än någonsin. Om jag gör det jag nu tänker på, kommer varken prosten eller häradshövdingen att skaka hand med mig på kyrkvallen om söndagen, och det ha de ändå hållit i med ända tills nu. Jag blir inte en gång invald i fattigvårdsstyrelsen, och aldrig kan jag tänka på att bli kyrkovärd.

Aldrig går det så lätt att tänka, som då man går så där och följer plogen fåra upp och fåra ned. Ensam är man, och ingenting är det, som förströr, annat än kråkorna, som vandra fram över plöjslorna och plocka efter mask. Karlen tyckte, att tankarna tillkommo så lätt inne i hans huvud, som om någon hade viskat dem i hans öra ...

Han tänkte, att om hans far levat nu skulle han frågat honom om detta, såsom han brukat

fråga honom tillråds i alla svåra saker. Han blev otålig över att icke fadern var till hands, så att han kunde få spörja honom.

»Visste jag bara vägen,» sade han och började le och glädjas åt tanken, »så skulle jag nog gå till honom. Jag undrar vad Stor Ingmar skulle säga, om jag en vacker dag komme vandrande till honom. Jag tänker han sitter på en stor gård med många åkrar och ängar och stora hus och stor brun boskap, ingen svart och ingen brokig, såsom han ville ha det härnere. När jag så kommer in i storstugan . . .»

Plöjaren stannade med ens mitt på åkern, han såg upp och skrattade. De här tankarna gjorde honom ett otroligt nöje, och de löpte i väg med honom, så att han knappt visste, om han var kvar på jorden. Han tyckte, att han helt hastigt kommit ända upp till sin gamle far i himlen.

»När jag så kommer in i storstugan,» fortfor han, »sitter där fullt av bondkarlar kring väggarna, som alla ha grårött hår och vita ögonbryn och stor underläpp och äro så lika far, som ett bär är likt ett annat. När jag får se, att där är så mycket folk, så blir jag blyg och stannar nere vid dörren. Men far sitter högst uppe vid bordet och så fort han får se mig säger han: 'Välkommen du Lill Ingmar Ingmarsson.' Och så kommer far upp till

mig. — 'Jag skulle allt vilja tala ett par ord med er, far,' säger jag, 'men här äro så många främmande.' — 'Å, det är bara släkten,' säger far, 'de här karlarna ha alla bott på Ingmarsgården, och den äldste av dem är ända från hedenhös.' — 'Ja, men jag ville allt tala ett par ord med er ensam.'»

Alla Ingmars bekymmer utredas på detta sätt genom en monolog, i vilken hela hans inre väsen blottas. Så är ofta fallet hos Selma Lagerlöf. Det är helt enkelt sin egen psykologi hon lånar åt sina figurer. Hon föreställer sig så livligt, att tankarna helt naturligt forma sig till ett samtal. Även hon har liksom Ingmar *någon som viskar i hennes öra*.

Ännu mer betecknande äro kanske de ständigt förekommande drömmar och uppenbarelser, vilka utmärka hennes berättelser. Redan i det ovan citerade stället växer dialogen ut till en slags vision, då Ingmar ser alla sina förfäder ända från hedenhös samlade i storstugan. Det är icke den enda gången som Ingmar på sin väg genom livet möter det övernaturliga. I ungdomen hade han och Stark Ingmar en kväll sett himmelen öppen. Hela himlavalvet var draget åt sidan som ett förhänge, och de båda stodo hand i hand och sågo in i himmelens härlighet. När Ingmar, vid försöket att rädda bryggan med barnen ur den översvämmade älven, träffas av en timmerstock, vet han strax, att

han skall dö och gör sig lugnt i ordning för att lämna det jordiska; Stark Ingmar vet lika säkert, att han först får följa vännen, då dennes son växt upp och ej längre behöver hans vård. Gamla Agneta skådar genom munkens korslagda fingrar att dimmorna däruppe på fjället äro levande väsen, de osaligas andar som pinas och huttra av köld. Kevenhüller tager väderkvarnsvingarna för skogsfrun, som med sina gröna ögon kommer flygande mot honom i luften. I »Herr Arnes penningar» tycker sig Torarin komma in i prästens stuga, där alla de mördade sitta runt kring kvällsbordet och överlägga om, huru de skola kunna röja mördaren. Som en bild av det onda samvetet följer den döda jungfrun ständigt Sir Archie och lämnar honom ingen rast eller ro.

Ett stort antal av hennes personer äro visionärer och få uppenbarelser. När kapten Lennart bortvisas från sitt hem av hustrun, uppfattar han detta som ett tecken från Gud. »Vart vill du föra mig?» frågar han Herran. »Jag är en fjäder, driven för fläkten av din anda. Jag är din kastboll. Varför stänger du för mig mitt hems portar?» Och han går ut och predikar evangelium och övar som Guds vandringsman kärlekens gärningar. Överste Beerencreutz har på Halstanäs en syn, i vilken han ser den man, som någon tid därefter mördar

hans värd. Ingmar hör, att amerikanaren Clifford har onda planer mot de frommas koloni i Jerusalem. Föreståndarskan, mrs Gordon, är händelsevis bortrest till Jaffa. Ingmar begiver sig på väg för att underrätta henne, men skadar knät och blir liggande på landsvägen. Samma natt ser emellertid mrs Gordon i Jaffa nedanför sin altan Ingmar komma gående. Han uppmanar henne att strax resa hem. Hon gör så, och på vägen finner hon Ingmar ligga skadad. Ingmars heta önskan att rädda kolonien har liksom frigjort hans tankar från kroppen och uppenbarat dem för mrs Gordon.

Överallt i Selma Lagerlöfs berättelser taga hennes tankar liv och form av levande väsen. De uppenbara sig som allegorier, som talande röster, som manande drömmar. Själv är hon rent intuitiv. Det är i sin egen fantasis hemlighetsfulla djup, som hon skådar de sägner och syner, som hon sedan uppenbarar för oss, och man vet icke, huru eller på vilka vägar som dessa tankar inströmmat i hennes själ.

* * *

III.

Man skulle knappast vänta sig, att en författare, som aldrig beskriver, skulle kunna giva levande skildringar av svunna tider och fjärran länder. Så är dock förhållandet.

Mästerlig är hennes förmåga att framkalla en tidsstämning. Hon begagnar icke många ord, men på något mystiskt sätt är det som om man plötsligen förflyttas tillbaka till den tid hon skildrar. Läs ett par kapitel i »Herr Arnes penningar», följ fiskhandlaren Torarin på hans färder, över skärgårdens isar, stig in med honom i herr Arnes stuga, där kyrkoherden och allt hans folk sitter samlat vid aftonvarden, och plötsligen känner man sig förflyttad till femtonhundratalets bistra tider med dess enkla seder, osäkra förhållanden och stränga allvar.

I det första kapitlet av »En Herrgårdssägen» kanske man tydligast ser, genom vilka medel hon skapar en tidsstämning. Endast i största allmänhet antyder hon Hedes utseende, hans bostad o. s. v., men likväl slår ögonblickligen en fläkt från trettiotalet oss till mötes i denna berättelse. Det är

Hedes eget temperament, hans estetiska läggning, hans varmblodiga entusiasm, som åstadkommer förtrollningen. Fantasien sättes i rörelse, man erinrar sig personligheter från denna tid, och plötsligen växer hela tidsbilden fram inifrån.

I »Drottningar i Kungahälla» finnes det flera historier, som på samma levande sätt frammana syner från det förflutna. Detta Kungahälla, som nu ligger dött sedan sekler tillbaka, blir åter till en människomyllrande, skeppsrik stad. Vilket trolskt liv vilar icke över de båda systrarna i »Astrid», över den stolta och ädelborna konungadottern, för vilken plikten och äran gå främst, och den yppiga, sinnliga dottern av trälinnan, vars hela väsen förkrossas under tyngden av Olavs helighet och renhet.

Oförglömmelig är också bilden av Sigrid Storråda. Författarinnan har ställt henne som en inkarnation av hedendomen gentemot den kristne konung Olav. Kristendomen är ännu svagt rotad i sinnena, och Olav håller också på att svika inför Storrådas försåtliga ränker. Han räddas och återförs på den rätta vägen av jungfru Maria själv, som förebrående skrider emot honom ur den lilla torvtäckta kyrkan.

Och denna oansenliga kyrka är typisk för Selma Lagerlöfs egen uppfattning av medeltiden.

Selma Lagerlöf 1902.

Efter ett porträtt av Carl Larsson.

Den giver även den en bild av, huru fattig och kämpande kristendomen ännu var. Den är liksom skapad efter tidens egna proportioner, och den verkar därför långt mera arkeologiskt äkta än de stora praktfulla dômer, som så ofta förekomma i äldre svenska medeltidsskildringar.

Selma Lagerlöf har en förvånansvärd förmåga att alltid väcka detta förtroende till sina skildringars historiska riktighet. Och i en historisk skildring vilar dock slutligen allt därpå. Den rent yttre troheten mot dokumenterna och traditionen spelar mindre roll än ett visst sammanhang i den historiska skaldens framställning. I de båda ovannämnda novellerna visar en jämförelse med Snorre, huru författarinnan ej så litet romantiserat händelserna, vilka hos isländarn framgå ur nyktra politiska beräkningar, men hos henne söka sin rot i kärleken. Men trots detta äro säkerligen dessa båda rekonstruktioner av svenskt medeltidsliv bland de trovärdigaste som över huvud existera.

Det finnes bland hennes berättelser från medeltiden ytterligare två skisser, »Stenkumlet» och »De fågelfrie», vilka tillhöra det yppersta Selma Lagerlöf frambragt. Mycken vägledning av dokumenter har författarinnan icke haft. Det är själva jorden, landskapet, som talat till henne och uppenbarat för

henne de enkla förhållanden, under vilka denna tids människor tänkte och levde. Huru levande står icke bilden av dessa båda avkomlingar från forna trälar i »Stenkumlet». Hon rödlätt och storväxt, av idel livsglädje dansande ensam i ljungen. Han gulblek och förkrympt av svält och otaliga mödor. Huru hjälplös, är icke Tönne till hela sitt väsen, så trögtänkt, att han ej kan utsäga, att han älskar henne. Hela hans inre människa är blottad i den scen, där han vill göra klart för henne, att det är för henne han bygger stugan, vilket han endast kan uttrycka med orden: »Mor skulle haft den.» I början av deras förening är det hon, som har övertaget; hennes styrka tyckes skänka honom hälsa. Men då hon känner, att hon är orsak till fosterbarnets död, är det liksom om hennes styrka sinade, och hans trältankar vinna slutligen åtminstone för ett ögonblick makten över henne, tills slutligen frihetsbegäret åter segrar, och hon hellre väljer döden än att återgå till trälaståndet. Men dessa tankar äro i berättelsen, som alltid hos Selma Lagerlöf, liksom omsvepta av dimma; själens egen dunkla clairobscur förlänar sin mystik åt varje ord och tanke.

På samma överlägsna sätt äro de båda karaktärerna ställda emot varandra i »De fågelfrie»: Den ädelborne bonden, fredlös därför, att han

hämnats den älskade genom att nedsticka munken, och trälen, som måste fly hembygden, därför att han stulit. Selma Lagerlöf uttänker aldrig sina händelser, hon upplever dem; därför äga de också livets egen oberäknelighet och friskhet. Mitt under det att bonden under flykten ansättes av förföljarna får han tid att utkämpa en strid med ett hökpar högt uppe i toppen av en jättelik fura. En sådan detalj skänker en förvånansvärd trovärdighet åt det hela. Men det mästerligaste även i denna berättelse är det sätt, varpå trälens tankeliv är skildrat, det sätt, varpå det visas huru kristendomens idealism omtöcknar hans hjärna och gör honom till en mördare av den man han så högt beundrat.

På samma sätt som hon i dessa berättelser uppväcker det förflutna, frammanar hon i »Antikrists mirakler» ett annat land och ett annat folk. Huru lever icke den lilla staden Diamante och dess invånare för oss! Den blir till en bild av hela Syditalien. Och återigen är det genom ett hemlighetsfullt inträngande i själva folksjälen, som det hela belyses. Det finnes redan ett visst staccato i tonen, som stämmer oss italienskt, något barnsligt, lekfullt, sorglöst och soligt mitt i de mest tragiska konflikter. Här finnes vidare allt, som kännetecknar Italien, åtminstone så som vi äro vana att uppfatta det: gamla förfallna adelspalats,

rövarhövdingar, vendetta, socialism och camorra, marionetteater, lotteri och helgonbilder och vidskepelse i alla upptänkliga former, blandade med en äkta hednisk världsuppfattning.

* * *

IV.

Jag föreställer mig alltid, när jag läser en bok av Selma Lagerlöf, att hon liksom åtskilliga andra stora berättare, icke vet, då hon börjar, huru allt skall sluta. Ofta nämner hon åtminstone detaljer, som hon sedan icke använder (skeppsgossen vid L'Univers' undergång), vilket sällan en författare gör, som beräknat sin historia. Likaledes glömmer hon stundom drag, som hon redan berättat, och giver två olika motiveringar för samma händelse. Och det händer också, att hennes historier inför den nyktra eftertanken kunna förefalla icke så litet osannolika.

Men vilken rik och sprudlande fantasi har hon icke! Man märker det kanske allra tydligast, när man läser en sådan berättelse som »Herr Arnes penningar». Det är en historia utan allt djupare innehåll, vars hela framställningssätt är inspirerat av någon gammal ballad, och den vill endast ett: skrämma oss. Det är ett mästerverk av berättelsekonst med dess skickligt stegrade spänning av händelserna.

Själva hemligheten i hennes konst ligger

dock däri, att det oväntade alltid inträffar. I de flesta fall vet man, då man läst några sidor av en bok, huru händelserna i huvudsak komma att utveckla sig. Men Selma Lagerlöf kan även bereda en ej alltför lättrogen läsare små överraskningar. Det finnes ett kapitel i »Gösta Berlings saga», som bär titeln »Gamla visor». Marianne Sinclair sitter i sitt rum, ordnande sina brev och papper. Det berättas, att hon har för avsikt att resa bort för alltid, sedan hon slagit upp med Gösta Berling, och fadern blivit henne förhatlig. Man tror således, att hon skall resa! Därefter får man veta, att hon förlovat sig med löjtnant Adrian. Man tror således, att hon skall gifta sig med honom. Men hon anförtror oss också, att det icke är av kärlek, utan endast av medlidande, som hon förlovat sig med den fattige löjtnanten. Nu ärnar hon slå upp med honom och till tröst giva honom en penningsumma, som sätter honom i stånd att odla fädernegården. Följaktligen tror läsaren, att Marianne tänker slå upp med honom. Men nu uppträder löjtnanten själv på scenen, och det visar sig, att han älskar Marianne, och att Marianne älskar honom. Slutet, som man icke kunnat förutse, blir att de gifta sig.

Huru skifta icke händelserna i detta kapitel, hållande oss i ständig spänning! Likvisst må man

icke föreställa sig, att det är ett virtuosstycke, endast tillkommet för att med våld fasthålla läsarens uppmärksamhet. Tvärtom den oroliga gången av händelsernas utveckling har sin förklaring i Mariannes eget väsen. Det är en åldrad skönhets, en f. d. baldrottnings nyckfulla hjärta, som bestämmer berättelsens rytm. Författarinnan överraskar oss, men hon är endast överraskande som livet själv.

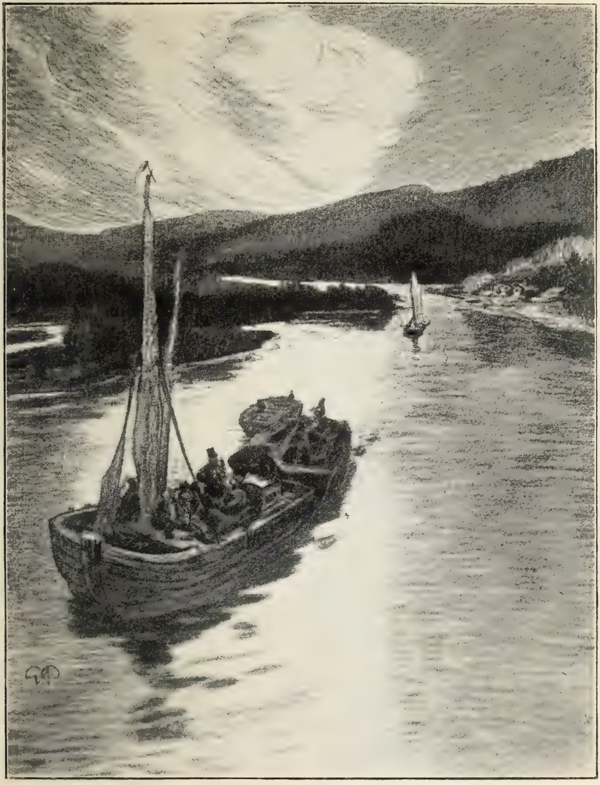
Ett liknande fall kan man iakttaga i »Herr Arnes penningar». När Elsalill har hört de tre bovarnas samtal och vet, att Sir Archie är mördaren, väntar man, att historien skall vara slut. Intet annat kan ju återstå än, att Elsalill angiver sin familjs och fostersysterns mördare. Men så sker icke. Slutet fördröjes ytterligare, ty Elsalill älskar Sir Archie, och hon kan icke förmå sig att angiva honom. Denna Elsalills kärlek blir orsaken till alla de följande uppträdena och särskilt till den stämningsfulla scenen, då hon uppsöker Sir Archie i källarsalen för att varna honom. Han genomskådar, att hon redan angivit honom och flyr, bärande henne som sköld framför sig.

Man kan i Selma Lagerlöfs berättelser urskilja flera olika manér. Hon har lärt av många olika författare, och särskilt i förstlingsboken är det lätt att spåra studiet av Shakespeare och Goethe, av

Tegnér och Runeberg, av Almqvist och H. C. Andersen och många andra. Det finnes drag av Frithiof i Gösta Berling; hans torparliv erinrar om Almqvist. Framför allt har hon dock tagit starka intryck från Runeberg.

Det är knappast en tillfällighet, att Gösta Berling i mångt och mycket bär spår av epopeens teknik. Författarinnan tilltalar åskådarna som en gammal folksångare, vilken begär uppmärksamhet för sitt ämne; så när hon i första kapitlet beskriver landskapet. Eller hon har utrop till sina åhörare som det ofta citerade »O sena tiders barn». Hjältarnas antal är tolv liksom den franska Karlamagnussagans pärer eller hjältarna kring det runda bordet, och den uppräkning av dem, som göres med ett par förklarande epitet (orig. uppl. s. 40), är helt i folkeposets stil.

Ur detta äldsta manér i »Gösta Berlings saga» med dess alltför oroliga och svulstiga, men trots allt så betagande poetiska framställning har hon frigjort sig genom studiet av den Björnsonska bondeberättelsen och den isländska sagan. Därunder har stilen blivit fastare och hela berättelsesättet kyligare, mera objektivt. »Osynliga länkar» och »Jerusalem» beteckna ungefär höjdpunkten av detta manér. I Nils Holgersson har däremot framställ-

Järnet från Ekeby.

Teckning av Georg Pauli till Gösta Berlings Saga.

ningen åter blivit för pratsam och skummar ofta över alla bräddar.

Men överallt är Selma Lagerlöfs framställningssätt folkligt, objektivt, berättande.

Och det är icke endast i rent yttre avseende som Gösta Berling verkar episk. Tonen, uppfattningssättet är såväl i hennes större som smärre berättelser äkta episkt.

Ingenting är i svensk vitterhet sällsyntare än denna episka läggning. Av svenska skalder äges den kanske endast av finnen Runeberg.

En epiker måste vara objektiv. Han måste helt uppgå i de gestalter, som han skapar, försvinna bakom dem, låta sin egen lyrik och sitt eget patos sammansmälta med deras. Han måste vara oändligt intresserad av sina personers öden, men på samma gång skildra deras glädje och smärta med samma jämna mod. Han speglar tingen, icke sig själv.

Men icke nog därmed. Epikern måste även hava en känsla av helheten framför sig. Han får aldrig glömma, att vad han berättar endast är en episod i mänsklighetens stora saga, en droppe ur ett hav. I individens historia ser epikern alltid människosläktets. Han är som en man, vilken många år varit borta från den stad, som sett honom födas, där varje ansikte och varje gatsten en gång

varit honom bekanta. Ingenting kan vara mera vemodigt och på samma gång mera upphöjt än ett dylikt återseende. Allt är förändrat! Människorna, som han träffar på gatorna, äro honom okända. Han går som en främling i staden, där allt det gamla lyser i minnenas glans. Det är det första intrycket. Så möter han gamla vänner som äro förändrade, barn, vars föräldrar han en gång känt, han hör talas om människoöden av växlande art. När han tillbragt några dagar på detta sätt, är det, som om han levat generationers liv. Han höjer sig liksom upp över den enskildes tillvaro och omfattar i en enda blick hela mänskligheten. Han ser, huru människorna födas, leva en kort tid på jorden, och därefter gå bort till de gravar, som vänta dem. Han ser vad människolivet är i rikedom och i fattigdom. Han genomskådar fraserna, drömmarna, illusionerna, men han inser också, att det icke kan vara annorlunda än det är. Han tycker sig ana de lagar, som styra det hela mitt i det virrvarr av underliga öden, som på en gång brusa in över honom.

Det är just en sådan högtidskänsla, som besjälar hela Selma Lagerlöfs skildringssätt. Liksom en gammal aoid, den där uppsamlar folkets sagor och besjunger dem, har hon låtit de värmländska sägnerna tala till sitt hjärta i Gösta Berlings saga.

Om möjligt ännu tydligare spårar man samma bärande uppfattning i »Jerusalem». Betecknande är i detta avseende den vision, vilken står som inledning till arbetet, och där Ingmar ser hela raden av förfäder ända från hedenhös samlade i »storstugan», levande evighetens liv under samma sysselsättningar som på jorden. Huru äkta folklig i bästa mening är icke denna uppfattning! Så hava alla naturfolk föreställt sig förfädernas andar, jagande, fiskande, plöjande som de själva. Och huru myllrar det icke sedan fram av gestalter och människoöden i denna underbara bok, tills sagan slutligen blir en historia om hela den svenska bondens strid med det jordiska och längtan efter det himmelska.

Det är klart, att en dylik episk uppfattning alltid måste präglas av en särskild bestämd världsåskådning, vilken liksom födes ur själva skådespelets art. Men äkta episkt framträder denna grunduppfattning aldrig på något subjektivt sätt. Selma Lagerlöf predikar aldrig några teorier, men under händelsernas gång kan man skymta en viss grundsyn.

Först och främst är hennes skriftställarskap buret av en stark humanitetskänsla och av ett högt etiskt ideal. Överallt söker hon att se det goda i sina medmänniskors görande och låtande. Hon är

i detta avseende den absoluta motsatsen till August Strindberg, den store satirikern, som med diabolisk träffsäkerhet upptäcker det maskstungna, dåligheten, lumpenheten och alltid hänsynslöst avslöjar fel och laster. För Selma Lagerlöf är följande yttrande om grevinnan Märta i »Gösta Berlings saga» ytterst karaktäristiskt: »Jag har väl ej stort mer att berätta om henne nu, och det jag sagt har ej varit gott. Det är som om mitt samvete sloge mig. Hon var dock godhjärtad och levnadsglad, då hon var ung» . . .

Långt mera konstnärligt uttrycker författarinnan samma tanke i »Legenden om fågelboet». Eremiten Hatto har lidit mycket av världens vrånghet och orättvisa. Dag efter dag står han därför ute i ödemarken och ber med uppsträckta händer sitt livs stora bön. Han ber Gud, att denne måtte låta domens dag inbryta över denna onda värld. Ett fågelpar tager honom, där han står förtorkad och knotig, för ett gammalt träd och bygger sitt näste i hans uppsträckta hand. Hatto låter dem bygga, ty han har funnit ut, att, om han mäktar stå kvar bedjande med upplyfta armar, till dess fåglarna hunnit uppfostra sina ungar, skall Gud höra hans bön. Men snart är hans sinnestillstånd förändrat. Hans böner bliva allt mindre brinnande, och när han åkallar Gud för att av honom begära världens frälsning genom förstörelsen, gör han ett tyst undan-

tag för de sex skrikande ungarna i boet. Allt oftare sänker han armen för att kasta en blick på dem. Kärleken till de små och värnlösa, som det blivit varje litet barns uppgift att lära de stora, farliga människorna, kommer över honom. Kanske, när allt kom omkring, att Gud fader höll denna jord på sin högra hand som ett stort fågelnäste, och kanske han kommit att hysa kärlek för alla dem, som där bygga och bo, för alla jordens värnlösa barn. När de flygfärdiga fåglarna övergivit boet och komma och sätta sig på Hattos huvud och axlar och fladdra och leka runt omkring honom, då är Hatto besegrad. Han väntar icke längre att Gud skall förgöra världen, ty han har ju icke själv hållit sitt löfte utan sänkt armen för att se på fågelungarna.

Man spårar även ofta på bottnen av hennes berättelser ett bestämt drag av humor. Hon ser betagen, med djupt allvar, men dock med ett gott leende på hela tillvaron. Förvändheterna, dumheterna undgå henne icke, men utan att förarga henne. Det är humoristiskt, när skolmästaren i »Jerusalem» bygger missionshuset för att stödja den ortodoxa kyrkan, men i själva verket öppnar dörren för de frireligiösa rörelserna. I Gösta Berling framtindrar denna humor ofta, t. ex. i skildringen av patron Julius eller mamsell Marie, men

framför allt ligger den diskret bakom händelserna. Alla dessa kavaljerer tro, att majorskan avslutat ett kontrakt med djävulen, ett skämt, som Sintram ingivit dem.

Ser man djupare ned till hennes världsuppfattnings rötter, utgöres kanske den bärande principen av, att *människan behöver en illusion för att kunna leva.*

Gång på gång finner man denna tanke varierad i hennes skrifter. Humoristiskt är den utvecklad i den lilla kvicka berättelsen om morbror Ruben. Denne hade en gång som barn satt sig på en kall trappa, förkylt sig och dött av feber. Sedan blir han till ett varnande exempel för barnen generation efter generation, en myt, en lögn, med vilken de skrämmas för allehanda farligheter. I förbigående sagt kan denna berättelse även tjäna som ett exempel på, huru en folktradition uppkommer och förvandlas, intressant att läsa hos en författare, som själv skapat så många sagor i anslutning till folkets levande sagoskatt.

Icke mindre typiskt dyker samma tanke upp i berättelsen om Fra Felice, som har förmågan att låta folk vinna på lotteri. Han talar och folket vet, att alla ord hava sitt nummer. Man fäster sig vid, vad han säger och spelar därefter. »Jag visste ej, hur det tillgick,» säger han till Donna

Elisa, »det var en Guds gåva.» — Det är på liknande sätt som munken skapar den nödvändiga illusionen åt den gamla Agneta, som lever ensam i en stuga uppe vid den breda gletschern. Hon pinas av den tanken, att ingen har någon glädje av, att hon lever. Men munken, som hon möter, visar henne, att hon har nog att leva för även där uppe i fjället. Hon är icke ensam. Vad hon trott vara dimma och dunst och blåvita skiftningar i isen, det var skaror av osaliga andar, som pinades i den eviga kölden. Från den dagen känner sig Agneta åter lycklig. Hon har fått en uppgift att leva för. Hon arbetar dubbelt mot förr, köper ved och ljus, och om natten komma de osaliga och värma sig i hennes stuga, där brasan sprakar och ljusen lysa.

Ännu mera skarpt är tanken formulerad i »Kejsarinnans kassakista». Det fattiga folket ute vid dynerna lever i djup nöd. Kejsarinnan gripes av medlidande, men vet ej vad hon skall göra för dem. Slutligen skänker hon dem en skatt, men de få icke röra den, förrän de råkat i högsta nöd. Och ännu aldrig hava de anlitat den; blotta medvetandet om att skatten finnes har skänkt dem styrka och uppehållit deras mod. Kistan innehåller i själva verket endast några daler. Denna kejsarinnans skatt blir i munkens predikan till en symbol av tron på försynens makt, som bärer

människorna genom livets svårigheter och världens frestelser.

Tydligast framkommer denna synpunkt i »Antikrists Mirakler». Intet ord är falskare än det, som är inristat i Antikrists krona: »Mitt rike är endast av denna världen». Människan behöver det oändliga för att leva, för att uthärda livet, för att höja sig ur träsket, för att icke misströsta under fattigdomens strider eller förslöas av rikedomen.

I Jerusalem förekommer en präst. Någon märklig predikant är han icke. Han har träffats av ett slaganfall och därefter äro hans själs krafter brutna. Han predikar alltid om Guds försyn. »Ingenting är så märkvärdigt, som att tänka på, hur Gud styr,» säger han gärna som avslutning på ett samtal. »Ingenting i världen är så märkvärdigt.»

Samma stilla undran fyller även överste Beerencreutz, där han på gamla dagar är sysselsatt med att väva en trasmatta för sina båda rum. Det är icke något lätt arbete, och under det han slår samman trådarna och ordnar mönstrets färger, sitter han och funderar på, hur hans liv och de människors liv, som han känt och följt, bilda en liten del av Guds stora väv. Och det förefaller honom, som om han vävde in sitt eget och sina vänners liv i mattan i en ringa efterlikning av det, som han menar, att han sett framställt i Guds vävstol.

Det var (en skön höstdag) framemot slutet af trettitalet. På den tiden fanns i Upsala ett högt, gult tvåvåningshus, som stod underligt ensamt på en liten äng, långt borta i en utkant af staden. Det var ett rätt ruskigt och otrefligt hus, men det förskönades af den massa vildvin, som växte där, och som på solsidan krälade så högt uppför den gula väggen, att det alldeles omramade ~~tjockt med sina långa genom~~ de tre fönstren i öfvervåningen.

I ett rum innanför ett af dessa inramade fönster satt en student och drack sitt morgonkaffe. Han var en lång, vacker karl med ett fint utseende. Håret bar han högt uppstruket ur pannan, det krusade sig vackert, och en lugg ville beständigt växa ned mot ögonen. Han var klädd i en bekväm och ledig dräkt, men var rätt elegant.

Han hade det fint i sitt rum, där fanns en god soffa, och stoppade stolar, stort skrifbord och präktiga bokhyllor, men nästan inga böcker.

Innan han hunnit dricka sitt kaffe, kom en student in till honom. Det var en af helt annat slag, en liten, skulderbred karl, satt och stark, ful, med stort ansikte, tunnt hår och grof hy.

"Du, Hede," sade han, "jag är kommen för att tala ett allvarligt ord med dig."

"Har du råkat ut för något obehagligt?"

"Å nej, inte jag," sade den andra, "det är väl snarare dig det gäller". Han satt tyst en stund och såg ned. "Det är tusan så obehagligt att säga det."

"Låt det vara då," föreslog Hede. Han hade blifvit skrattlysten vid detta högtidliga allvar.

"Det är det, jag inte kan, nu längre", sade gästen. "Jag borde hafva talat för länge sedan, men det passar sig illa för mig, förstår du. Jag kan ej låta bli att tänka, att du sitter och säger till dig själf: Den där Gustaf Alin, som är son till en af våra torpare, vill

över
hen
liga
mak
mak
dikt
stån
söke
fågl
sista
är y
på l
und
en r
varj

natu
liter
gest
mec
elak
piga
kaia
vars
i M
kläd

Selma Lagerlöf är alltid på spår efter detta övernaturliga, som ingriper i människolivet. Ett av hennes arbeten bär betecknande nog titeln »Osynliga länkar». Hon hänsyftar därmed på de dolda makter, vilka skapa människornas öden. Dessa makter antaga mångahanda skepnader i hennes diktning. Ofta är det själens egna krafter, passioner, stämningar, som hon personifierar. Fru Fasta hemsöker Petter Nord. Fru Sorg och hennes svarta fåglar härska på Munkhyttans herrgård. Denna sista figur, den yppersta av alla hennes allegorier, är ytterst livfullt genomförd. Fru Sorg uppträder på herrgården som en gammal gumma, med smalt underansikte, gnagartänder och kloformat pekfinger: en maskerad läderlapp. Tankeinnehållet har på varje punkt erhållit ett rent åskådligt uttryck.

I »Gösta Berlings saga» samlar sig det övernaturliga kring Sintrams person, en figur, icke så litet besläktad med den tyska romantikens djävulsgestalter, fast den också har drag gemensamma med folksagans Hin Onde. »Sintram heter den elake brukspatronen på Fors, han med den klumpiga apkroppen och de långa armarna, med det kala huvudet och det fula grinande ansiktet; han vars lust är att anstifta ont.» Det är en skämtare i Mefistos hånfulla stil, vilken gärna uppträder utklädd som Satan. I denna gestalt narrar han jul-

natten på Ekeby alla kavaljererna och slutligen även sin medbrottsling, Gösta Berling, att anstifta ont mot majorskan. Hemska sägner berättas om honom: regniga söndagseftermiddagar kommer en tung kaross, förspänd med svarta hästar, körande upp till hans herrgård. En mörkklädd elegant herre stiger ur vagnen och hjälper Sintram att fördriva de tröga timmarna med kort och tärningsspel. Man kan gissa vem det är! Underligt är det ej, att mamsell Dillner, som låtit locka sig till giftermål med Sintram, ej kan trivas på Fors. Där finnes för mycket trolltyg. En svart hund med röda ögon förebådar Sintrams ankomst. Det kan också hända, att, då hon spelar piano och händelsevis vänder sig om, får se Hin onde sittande i gungstolen.

Ofta är det övernaturliga psykologiskt motiverat och förklarat. I »Fiskarringen», denna lilla novell, i vilken det gamla Venedig så förunderligt lever upp, är det endast i Ceccos upphetsade fantasi, som stormen framkallas av demoner, och som den först upphör, då stadens tre mäktiga skyddshelgon begivit sig ut på havet och besegrat de onda makterna. Likaledes är det endast för Jofrid som stenkumlet tager formen av en gammal vikingakonung.

Alltid är dock icke detta fallet. Det övernaturliga kan också föra en så att säga självständig

existens. Det är ju så, som det förekommer i den vanliga folksagan, och det är också den vanligaste form, vari det uppträder i Selma Lagerlöfs berättelser. I »En Herrgårdssägen» och ännu mer i »Herr Arnes penningar» finnes knappt en sida, där icke det övernaturliga direkt ingriper i händelsernas gång. Den döda jungfrun glider vid sidan om mördaren, står ständigt framför honom och betraktar honom med sina brustna ögon. Hon tager plats som diskerska på källaren i Marstrand, för att brottet skall upptäckas. I »Antikrists Mirakler» hopas slutligen underverken i en rent av oroande grad. Det kan icke nekas att det övernaturligas förekomst slutligen avskär alla verkliga konflikter. Leken förstör verklighetens eget spel.

Men framför allt utgör naturen själv ett band av dylika osynliga länkar, slungade ikring människan. Selma Lagerlöfs hela diktning bäres av en mäktig naturkänsla, och hennes människor leva i det innerligaste samförstånd med naturen. Typisk för hennes naturuppfattning är sagan om Reor:

»En man hette Reor. Han var från Fuglekärr i Svarteborgs socken och ansågs vara den bäste skytten i häradet. Han blev döpt, då kung Olov utrotade den gamla läran i Viken, och var sedan en ivrig kristen. Han var friboren, men fattig, vacker, men ej storväxt, stark, men blid. Han

tämde unghästar endast med blickar och ord och kunde locka till sig småfåglar med endast ett tillrop. Han vistades nästan ständigt i skogen, och naturen hade stort välde över honom. Plantornas växt och trädens knoppning, hararnas lek på skogens öppna platser och abborrens språng i den kvällslugna sjön, årstidernas kamp och vädrets växlingar, detta var huvudhändelserna i hans liv. Sorg och glädje tog han av sådant och ej av det, som skedde bland människor.»

Är det underligt, att det är åt en sådan man, som vildmarken bestämmer sin dotter. En dag under en jakt krälar en vit orm framför honom. Han vill fånga den, men ormen glider alltjämt undan, och på det sättet föres han småningom allt djupare in i skogen. Slutligen står han på en blomsterströdd äng framför en mossbelupen fjällvägg. Reor, naturens utvalde son, upptäckte strax, att han stod utanför en jätteboning:

»Där var ock förunderligt stilla: inte en fågel rörde sig, inte ett barr spelade i vinden, det var som om allt höll andan, väntande och lyssnande i obeskrivlig spänning. Han var liksom kommen in i ett rum, där han ej var ensam, ehuru han ingen såg. Han trodde, att någon gav akt på honom, han kände det som om han var väntad . . .

I detta ögonblick blev han åter varse ormen.

Den hade ej gömt sig, fastmer hade den krälat upp på ett av blocken, som frosten sprängt ned från fjällväggen. Och strax nedanför den vita ormen såg han den ljusa kroppen av en flicka, som låg och sov i det mjuka gräset. Hon låg utan annat täcke än några spindelvävstunna slöjor, just som om hon kastat sig ned där efter att natten om hava lekt med i älvedansen, men gräsets långa blad och dess dallrande, fjunlätta blomvippor stodo högt över den sovande, så att Reor blott kunde skymta kroppens mjuka linjer. Ej heller gick han närmare för att se bättre. Men sin goda kniv drog han ur skidan och kastade den mellan flickan och fjällväggen, så att den stålrädda jättedottern ej måtte kunna fly in i berget, då hon vaknade.

Sedan stod han stilla i djupa tankar. Ett visste han genast, att den tärnan, som sov där, ville han äga; men ännu var han ej rätt ense med sig själv, hur han skulle handla med henne.

Men då lyssnade han, som kände naturens tungomål bättre än människornas, till den stora, allvarliga skogen och det stränga berget. 'Se', sade de, 'åt dig, som älskar vildmarken, lämna vi vår fagra dotter. Bättre passar hon dig än slättens döttrar. Reor, är du värdig den ädlaste gåva?'

Då tackade han i sitt hjärta den stora väl

görande naturen och beslöt att göra flickan till sin hustru och ej blott till trälkvinna.»

Han kastar den medförda björnhuden ikring henne, och när han det gjort, »dånade bakom fjällväggen ett skratt, vid vilket marken riste. Det ljöd ej som hån, endast som om något suttit i stor ängslan och ej kunnat låta bli att skratta, då han helt plötsligt blev fri från denna. Den förfärliga stillheten och den tryckande hettan togo ock slut. Över gräset svävade en svalkande vind, och barren började sin susande sång. Den lycklige jägaren kände, att hela skogen hållit andan, undrande, hur vildmarkens dotter skulle behandlas av människosonen.»

I Gösta Berlings saga framträder naturen som den nödvändiga bakgrunden för skildringen. I ett särskilt kapitel, nästan som en historiker, utmålar Selma Lagerlöf den trakt, som sett hennes sägner födas: Lövens långa, av frodiga slätter kransade sjö, bergen där bakom och de stora skogarna uppe i norr. Det är upp till dem, som Gösta Berling flyr, när han brutit med människorna. Och tydligt är det angivet, att den långa vintern och det hårda klimatet framföda det dystra lynnet men också den ystra uppsluppenhet, som utmärka kavaljererna:

»Jag vet nog, varför de gamla älskade honom (Gösta Berling). Jag vet nog, hur lång vinter-

kvällen kan bli, och hur dysterhet kan smyga sig över sinnet borta på de ödsliga gårdarna. Jag förstår väl, hur det kändes, då han kom.

Ah, tänk en söndagseftermiddag, då arbetet vilade och tankarna voro slöa! Tänk er en envis nordanvind, piskande köld in i rummet, en köld, mot vilken ingen brasa kunde bringa lindring! Tänk er det enda talgljuset, som ständigt måste snoppas! Tänk er den entoniga psalmsången utifrån köket!

Nå och så klinga bjällror, så stampa raska fötter av sig snön ute på förstugubron, så kommer Gösta Berling in i rummet ...»

Ännu mera medvetet har hon kanske betonat denna naturens makt över människosinnet i Jerusalem. Det är den långa vintern, mörkret och kölden, skogarnas mystik, som föder det religiösa grubblet i människornas sinnen. Mästerligt är denna naturens välde målat i scenen i Stark Ingmars stuga. Socknens folk äro på dans hos honom. Stark Ingmar har visat Ingmar forsen, då de plötsligen få höra ett skarpt ilsket skall såsom av en hund, vilken driver långt uppe i skogen. Stark Ingmar för skyndsamt sina gäster in i stugan, lägger hasp och krok för förstugudörren, stänger spjället och släcker ljuset. Ångslan griper folket i stugan. Man hör tydligt, att det ej är en vanlig

hund. Det är berghunden. Man hör skallet tätt in på stugan, som det går runt flera gånger; därefter avtager det i styrka och slutligen kan man följa, huru hunden jagar ned över Långforsmyren och upp över bergen på andra sidan dalen. Så blir det alldeles tyst, men därefter höres ljudet åter:

»Det kom farande ned från berget med starkt dån. De hörde, då det var i bergsluttningen, de hörde, då det var i skogsbrynet, de hörde, då det var över dem. Det var likt en åska, som kom rullande fram på jordytan, det var som om hela berget kom farande och tågade ned i dalen. Och då det var alldeles inpå dem, böjde alla ned sina huvuden och drogo in skuldrorna. Det krossar oss, tänkte de, det krossar oss.

Men vad de kände, var ej så mycket dödsfruktan, som fasan för att det kunde vara avgrundsfursten, som drog fram genom natten med all sin makt. Det, som skrämde mest, var detta, att de mitt under larmet hörde skri och klagolåt. Det väste och ven, det skrattade och tjöt, det gnisslade och pep. Då det, som nyss förnams som en stor åska, nu var alldeles framme och inpå dem, hörde de, att det bestod av jämmer och hot, av gråt och ilska, av skrällande hornlåt, av sprakande eld, av gastars tjut, av djävlars hånskratt, av stora vingars susning.

Till Jerusalem.

Bonad utförd av Svensk Hemslöjd med scener ur »Jerusalem».

De kände, att allt ont i avgrunden var lössläppt denna natt och kom störtande över dem.

Hela marken darrade, och stugan vacklade ett ögonblick, som om den skulle falla.

Det var som om hästar togo sats över stugan, deras hovar slogo dånande mot takåsen, som om gastar tjutande foro förbi knutarna, som om läderlappar och uvar med tunga vingslag störtade mot skorstenen.

Medan detta varade, lade någon sin arm om Gertruds liv och drog henne ned på knä. Och hon hörde Ingmar viska: »Vi skola falla på knä, Gertrud, och bedja till Gud.»

Ögonblicket förut hade Gertrud trott, att hon skulle dö, så förfärlig var den skräck som gripit henne. Det gör mig ingenting, att jag skall dö, tänkte hon, men det gräsliga är, att det ondas makt är så över oss och inpå oss.

Men ej förr kände Gertrud Ingmars arm om sitt liv än hennes hjärta åter började slå, och den stela domningen i hennes kropp upphörde. Hon tryckte sig tätt, tätt intill honom. Bara han höll henne intill sig, var hon inte rädd. Det var märkvärdigt, han var väl rädd själv, men ändå strömmade en sådan trygghet ut från honom.

Så äntligen avtog oväsendet, och de hörde det draga bort. Det tog samma väg, som hunden

nyss, ned över Långforsmyren och upp i skogshöjderna under Olofshättan.

Men lika fullt förblev det stilla och tyst i Stark Ingmars stuga. Ingen rörde sig, ingen sade något, det var som om ingen mäktade.

Stundom kunde man tro, att skräcken hade utsläckt allt liv, stundom hörde man av ett häftigt andetag, att det ändock fanns någon som levde.

Men ingen rörde sig på länge, länge. Somliga stodo upprätta, stödda mot väggarna, andra hade sjunkit ned på bänkarna, de flesta lågo på golvet i ångestfull bön. Alla förblevo orörliga, förlamade av skräck.

Så gick timme efter timme, och under tiden var det mången, som rannsakade sin själ, och beslöt, att han ville leva ett nytt liv, närmare Gud och längre från hans fiender. Ty var och en av de närvarande tänkte: Det är för något jag gjort, som detta kommit över oss. Detta har skett för mina synders skull. Jag hörde nog, hur de, som foro förbi, ropade mig och hånade och skreko ut mitt namn.

Men vad Gertrud angår, tänkte hon endast: Nu vet jag, att jag aldrig kan leva skild från Ingmar, utan alltid måste vara tillsammans med honom för den trygghetens skull, som utgår från honom.

Så småningom började det dagas, det svaga gryningsljuset trängde in i stugan och belyste de många bleka ansiktena.

En och annan fågel hördes kvittra. Stark Ingmars ko bölade efter mat, och hans katt, som under dansnätterna aldrig sov i stugan, kom och jamade utanför dörren.

Men ingen rörde sig, förrän solen rann upp bakom de östra bergen. Då smög sig en efter annan bort utan att säga ett ord eller bjuda farväl» . . .

Samma natt, som detta händer i Stark Ingmars stuga, är det som Eljas hemsöker sin hustru och slår henne med lamhet. Och efter denna fasans natt går väckelsen över bygden och de fromma samla sig för att finna skydd hos Herren.

Selma Lagerlöf beskriver icke egentligen naturen. Eller i varje fall utgör beskrivningen endast en inledning, en förberedelse, ty naturen uppfattas överallt som ett levande väsen, såsom vi redan hava sett i »Reors saga». Det svenska landskapet får liv och befolkas i äkta sagostil:

»Det blev också stor glädje, varest Storråda drog fram. Alla de jättar, som hade måst flytta från Norge under konung Olafs regering, därför att de ej tålde ljudet av kyrkklockor, kommo ut på bergklintarna, då de sågo Storråda segla förbi. De

ryckte upp unga lövträd med roten och vinkade Med dem till drottningen, och då de gingo in i sina stenstugor, där hustrun satt i bekymmer och längtan, skrattade de och sade:

'Nu, kvinna, skall du ej vara sorgsen mer. Nu reser Storråda till kung Olaf. Nu få vi snart komma åter till Norge.'»

En av de mest hänförande skildringar av nordisk natur som Selma Lagerlöf gjort är beskrivningen på den urskog, som möter det romerska skeppsfolket, när det drager upp för älven (»Skogsdrottningen»). Men hela detta landskap förkroppsligas slutligen i den ljuslockiga nymf, som älgen bär på sin rygg. Hon utgör den mytologiska inkarnationen av denna skog, där stilla musik ljuder, och från vilken sjömännen varje ögonblick vänta, att Pans pipa skall tona dem till mötes.

På samma sätt personifieras bergets vita dimmor: de bliva till de osaligas andar, vilka stöna, sucka, huttra av köld. Och så överallt. Längst drives kanske denna personifikation i den rena legenden. Palmen (Flykten till Egypten) är nästan ett mänkligt väsen. Den ser den heliga familjen komma vandrande fram genom öknen. Den böjer sin stam på Jesusbarnets befallning. Den känner en susning gå igenom sina blad, vemodig som en dödssång.

Denna Selma Lagerlöfs naturuppfattning har nästan något antikt över sig. När hon talar om regnmolnen som ofantliga forvagnar, som körde fram på himmelen med skyhöga lass, liknar detta bilderna i de gamla indiska epopeerna. I Nils Holgersson är det den indiska fabelns talande djur. vilka liksom i Kiplings Junglebok blanda sig i människovimlet. Å andra sidan är det alltjämt folkets uppfattning. Troll och nissar, strömkarlen och skogssnuvan leva ännu i våra skogar och våra älvar. Det är ur folkets levande medvetande, som Selma Lagerlöf talar.

* * *

V.

Om man får döma efter Selma Lagerlöfs böcker, älskar hon icke städerna. Säkerligen avskyr hon deras raka gator, kvalmiga luft, deras artificiella seder och små hänsyn. Liksom Nils Holgersson och vildgässen far hon dem hastigt förbi, sedan hon artigt och vänligt sagt så mycket gott om dem som möjligt. Men hon älskar framför allt landet och naturen, de stora vidderna, skogarnas djup, de fruktbara älvdalarna, bergen, som förtona i fjärran och de leende sjöarna.

Hennes naturuppfattning sätter också sin prägel på hennes människoskildring.

De människor, som hon älskar att framställa, utmärka sig aldrig genom något mera komplicerat väsen. Om väckelsepredikanten Hellgum är en av de svagast tecknade karaktärerna i »Jerusalem», om han aldrig blir annat än en skugga, vars stora inflytande över menigheten man knappast förstår, beror detta därpå, att hans själsliv är av den sammansatta art, som Selma Lagerlöf icke gärna rör vid. Hon intresserar sig icke för dylika undan-

tagsvarelsers psykologi. Troligen av samma skäl har Gaetano, socialistledaren, agitatorn, drömmaren i »Antikrists Mirakler» endast blivit en älskare och — ett namn. Om Marianne Sinclair, världsdamen, antydes det, att hon är en överlägsen, modern och reflekterad natur. »Den sköna Marianne bar självjakttagelsens ande inom sig. Hon kände hans isögon och hånleenden följa varje steg, varje ord. Hennes liv hade blivit till ett skådespel, där han var den ende åskådaren. Hon var ej människa mer, hon led ej, gladdes ej, älskade ej, hon utförde den sköna Marianne Sinclairs roll, och självjakttagelsen satt med stirrande isögon och flitiga, sönderplockande fingrar och såg henne uppträda. Hon var delad i två hälvter.» Men märker man egentligen mycket till denna reflekterande läggning i hennes uppträdande? Är hon icke ganska naiv i balkongscenen — den förtjusande balkongscenen.

En kvinna, som bär den intellektuella överlägsenhetens prägel är däremot majorskan, där hon sitter fängslad och får besök av Elisabet Dohna. Hennes världserfarenhet, hennes vana att bedöma människor framträder skarpt i samtalet med den unga grevinnan:

»Barn, barn,» utbrister majorskan, »hur kunde ni gå och gifta er med den dumme Henrik Dohna?»

»Men jag älskar honom.»

»Jag ser, hur det är, jag ser, hur det är,» säger majorskan. »Ett snällt barn och ingenting mer, gråter med de bedrövade och skrattar med de glada. Och tvungen att säga 'ja' till den förste, som säger: 'Jag älskar dig!' Ja visst, ja. Gå nu in och dansa, min kära unga grevinna. Dansa ni och var glad! Det finnes ingenting ont i er.»

I denna replik finnes hela Elisabet Dohnas väsen samlat och analyserat och icke blott Elisabets, utan en stor skara andra unga kvinnors, som äro fyllda av det äkta kvinnliga behovet att giva och därför icke väga gåvans värde.

Men det är inom ett helt annat område, som Selma Lagerlöf vanligen rör sig. Hon skildrar de enkla, de naiva och osammansatta själarna. Hon skildrar aldrig samhällsindividen och aldrig människan i vardagssituationen. Det är det inre och det allmänmänskliga, som hon för fram. Och behandlar hon någon gång ett nutidsämne som i novellen »Gravskriften», är det en ren själshistoria, i vilken just visas huru en person, sättande sig upp mot det konventionella, och uteslutande följande sin naturs krav, når upp till en högre och ädlare etisk tillvaro.

Det vill säga, att hon framför allt älskar att måla det mest elementära, det instinktiva i män-

Vid skrivbordet.

niskan, det som står i omedelbar förbindelse med naturen. Den lille Nils Holgersson, hennes sista skapelse, är i viss mån typisk för hela hennes människoskildring. Han äger visserligen icke Mowglis halvt mystiska djursjäl, men också han är dock ett naturväsen, som förstår fåglarnas språk och skyr människornas närhet.

På grund av denna hennes läggning lyckas det också för Selma Lagerlöf att med sådant mästerskap framställa vansinnet. Med vilken säkerhet är icke Lövenborg tecknad! Hans oro, när han kommer ombord på pråmen, som skall föra kavaljererna nedför älven (hans vansinne härrör av att hans fästmö drunknat), hans betagenhet, då han spelar på sitt träklaver, hans aningar i smedjan den natt, då majorskan ligger döende! Med samma mystiska förståelse följer hon Hedes förvirrade tankar i den mästerliga berättelsen »En Herrgårdssägen».

Av särskilt intresse är det emellertid att iakttaga hennes människoskildring i »Gösta Berlings saga» och i »Jerusalem».

Almqvist, som älskade nya och underliga ord, fann en gång på att kalla en av sina skildringar för en *romaunt.* Han ville med detta namn antyda, att den stod mitt emellan epos och roman, mitt emellan heroisk och verklighetsskildring. Det

finnes få böcker, för vilka en dylik mellantitel skulle vara mera naturlig än för Selma Lagerlöfs förstlingsskrift. Som redan sagt erinrar den i rent yttre avseende icke så litet om ett epos. Man kan ännu tydligen se, att den genomgått ett versstadium, och att det ursprungligen varit epopeen på vers, som föresvävat författarinnan. Hennes ordval strävar överallt att framkalla intrycket av egendomlighet och storhet. Det sväller och brusar av övermodig, förtätad känsla. Boken är ett kraftutbrott, som blottar en ny ådra i svensk diktning. Själva grundtonen i berättelsen är betagenhet, entusiasm, hemlighetsfullhet, denna vördnad och rysning, som det förflutna framkallar i människosinnet. Det är en följd av sägner, som man hör de gamla berätta. Det är som sutte man själv en kulen vinterafton uppe på en gammal värmländsk herrgård. Snön yr utanför, men inne lyser lampan och sprakar brasan. Och i den sena nattimman, då sinnena uppvärmts, och hemskheten utanför söker sig uttryck i ord, flyta dessa sägner från de gamlas läppar. Det är minnen från föräldrars och farföräldrars tid, en hel trakts färgrika sägner om kärlek och hat, om mord och blod, om vilda seder, glada sällar och sköna kvinnor. En bestämd historisk prägel vilar över det hela. Man befinner sig i tiden strax efter Napoleonskrigen. Sådana

figurer som kusin Kristoffer, överste Beerencreutz och den lille trumslagaren, vilka själva deltagit i striderna, medföra liksom ett återsken från den stora världsbranden. Eller vilken ypperlig tidsmålning är icke denna tablå med sin balkongscen i spanska färger, under vilken Gösta Berling, trubaduren, kysser den eldiga signoran inför den naiva publiken av applåderande brukspatroner i salongen. Det är äkta romantik från tjugu- och trettiotalet.

Det är en sägnernas värld, i vilken hon inför oss, men verkligheten skönjes under sagans slöja. Hon skildrar gammalt, patriarkaliskt herrgårdsliv i Värmland. Sju bruk har majorskan fått i arv efter sin älskare Altringer. Hon styr och ställer själv med dem och sitter som härskarinna på Ekeby. Hon har församlat ikring sig en stab av kavaljerer, en hel flygel full av de underligaste sällar och original: Den försupne prästen Gösta Berling, som liknar en Fritiof i mannakraft och skönhet, den djärve Beerencreutz, den klotrunde och jovialiske patron Julius, filosofen, farbror Eberhard, den store musikern Lilliecrona, uppfinnaren Kevenhüller och vad de för övrigt alla heta.

Det icke minst egendomliga med den värld, i vilken författarinnan inför oss, ligger däri, att alla vanliga konventionella begrepp och seder icke spela

någon roll. Här är det icke frågan, om människan är rik eller fattig; icke heller finnas några egentliga ståndsfördomar. Alla äro lika. Det är individens människovärde, som i sista hand avgör allt. Kapten Lennart har fått fem års straffarbete för en stöld, som han förmenas hava begått. Icke drager sig någon bort från honom därför, när han kommer ut från fängelset! Tvärtom. Alla hälsa honom hjärtligt, och kavaljererna inbjuda honom strax till ett muntert lag.

Denna majorska är själv en egendomlig gestalt. Hon har varit traktens största skönhet med en den mest romantiska kärlekssaga. Än sitter hon i frasande siden vid sitt rikt dukade bord som traktens förnämsta ståndsperson; en annan gång finna vi henne på landsvägen, rökande sin kritpipa och körande en fora. Hon slår sig ned på krogen och samtalar med en försupen tiggare, som just stulit en säck mjöl; för att rädda honom från förtvivlan, för att bringa honom till besinning berättar hon sitt eget livs historia.

En annan scen, som på ett ypperligt sätt illustrerar detta liv och dessa människor, är auktionen på Björne. Melchior Sinclair har bortspelat sitt samtycke till Gösta Berlings giftermål med hans dotter. Men han tror aldrig, att den stolta Marianne skall sänka sig ned till Gösta Berling. Då

han får veta, att hon älskar Gösta, och att hon kysst honom, blir han utom sig. Han har icke längre något att leva för. Han gripes av raseri, blir till ett vilddjur, som stänger dottern ute från sitt hem, slår modern, dricker som en galning, förstör allt omkring sig, och ställer till auktion på den högt älskade fädernegården. Själv tager han som en krögare plats vid bränvinskaggen bakom disken och häller i supar åt dem som göra de bästa buden. En elak anmärkning av Sintram, att Brobyprästen, som han djupt hatar, ärnar inropa hela gården, återför honom till ett slags besinning. Med buteljen i hand jagar han alla på flykten och lägger sig att sova ruset av sig på några sammanrafsade kuddar. Och i det blidaste och tåligaste lynne far han nästa morgon för att återhämta sin dotter till fädernegården.

Det djupaste draget i dessa människors karaktär ligger däri, att de icke äro styrda av tanke och vilja. Selma Lagerlöf säger det själv: *Tänkte* aldrig den tidens människor på vad de gjorde? frågade vi. »Visst tänkte de barn,» svarade de gamla. »Men inte som vi tänka,» envisades vi. Denna iakttagelse är alldeles riktig. Alla dessa älskvärda människor, som röra sig i Gösta Berlings saga, leva med hjärtat och icke med huvudet. De analysera icke, draga icke slutsatser, beräkna icke på det torra

och nyktra sätt som vi göra. De ledas uteslutande av stundens ingivelse, av passionen, tillfälligheten, nuets nyck, blodets nyckfulla gång. Därav också denna vansinnets eld, som är över dem. Kavaljererna regera på Ekeby. Dans och jaktpartier avlösa varandra. På järnet, som bruket sålt till Göteborg, tänker ingen. Allt går vind för våg. Märkvärdigt nog går det ändå, fast snarast som ett Herrans under. Allt blir till ett äventyr. »På deras (kavaljerernas) tid skummade starkt, beskt öl utför Björksjöfallets breda gråstenstrappa, och Lövens långa sjö var ej fylld med vatten utan med brännvin. På deras tid lades intet tackjärn i ässjan, men smederna stodo i skjorta och trätofflor framför härdarna och vände ofantliga stekar på långa spett, medan smedpojkarna med långa tänger höllo späckade kapuner över glöden. I de dagarna gick dansen över bruksbackarna. Då sov man på hyvelbänken och spelade kort på smedjestädet. I de dagarna smiddes intet järn.»

Dessa kavaljerer hava majorskan att tacka för allt. Men det behöves endast, att den elake Sintram inbillar dem, att majorskan gjort ett kontrakt med Satan, att en av dem varje år skall utlämnas till mörkrets furste, för att hon efter behag skall få styra och ställa på Ekeby, och deras tacksamhet mot välgörarinnan vändes i hat. Efter en julnatt,

tillbragt i sus och dus i Ekeby smedja, sker utbrottet vid julmiddagen. Kavaljererna hava placerats vid ett särskilt bord, under det att majorskan ståtar med sina inbjudna gäster vid högtidsbordet. Christian Berg, mera ett troll än en människa, får plötsligen för sig, att det ej är hjärpar utan kråkor, som man serverar dem. Måttet är rågat. En för en griper han fåglarna på fatet och slungar dem i väggen. Han smädar värdinnan. Men han har icke väl inför de församlade ståndspersonerna utkastat beskyllningen, att Altringer varit hennes älskare, och att hon på så sätt förvärvat de sju gårdarna, förrän han gripes av den djupaste ånger: han går runt ikring bordet på sina knän: »Jag är full,» ropade han, »jag vet inte, vad jag säger, jag har ingenting sagt. Hund och träl, hund och träl och ingenting mer har jag varit för henne i fyrtio år. Hon är Margareta Celsing, som jag tjänat hela mitt liv. Jag säger ingenting ont om henne. Skulle jag säga något om den vackra Margareta Celsing! Jag är hunden, som vaktar hennes dörr, trälen, som bär hennes bördor. Hon må sparka mig, hon må slå mig, men ni ser ju, att jag tiger och tål. Jag har älskat henne i fyrtio år. Hur skall jag kunna säga något ont om henne.»

Det är fantasien och känslan som styra dessa människor. Alla slå de om från den ena känslo-

stämningen till den andra lika hastigt som Christian Berg. Man vet aldrig, vad de skola företaga sig i nästa ögonblick. Se på denne patron Julius, som i sjutton år en gång om året överfalles av samvetskval och besluter att resa hem till sin mor. Några timmar efter det han under tårar farit bort i den välpackade skrindan, är han åter tillbaka på Ekeby. Musikern Lilliecrona slites ständigt mellan kärleken till äventyrsvärlden på Ekeby och det lugna hemmet, där han har sin älskade hustru och sina barn.

Det är i denna krets av män, som Gösta Berling är den allmänt beundrade hjälten. Alla kvinnor älska honom, alla män böja sig inför hans manhaftighet och styrka. »Han är de starka ordens, de lysande gärningarnas man, en hjälte, en hjälte.» Kanske snarare en skald. Vilka omslag i denne mans liv! Se honom först, där han står på predikstolen, fylld av hat över de anklagelser man slungat emot honom. Men plötsligen veknar hans sinne, då han betänker, att det är sista gången, som han har rättighet att förkunna Guds ord. Tankarna sväva ned över honom som en flock tama duvor, och orden strömma så betagande från hans läppar, att hela församlingen sitter gripen och anklagelserna förstummas.

Han är alltid ögonblicksmänniska. Han har lovat kaptenskan på Berga, att ordna förhållandet

Selma Lagerlöfs nuvarande hem i Falun.

mellan hennes son och Anna Stjernhök. I stället förälskar han sig själv i Anna Stjernhök, överhöljer henne med kyssar, enleverar henne. Men när vargarna förfölja dem under slädfärden, ser han däri Guds finger och avlämnar henne utanför dörrarna på Berga.

Han älskar Marianne Sinclair, men han kan icke fasthålla henne och slutar med att övergiva henne. Huru ofta har man icke i det verkliga livet påträffat denna typ, sångarbrodern, vacker, begåvad, oemotståndlig, full av ädla tankar, men svag, viljelös, motståndslöst följande ögonblickets ingivelse. I fel som förtjänster är han äkta svensk och härstammar från dessa sorglösa äventyrare, som fordom översvämmat Tysklands och Frankrikes slätter och där övat stordåd.

Dessa män röra sig, svärmiska och förälskade, omkring en krets av kvinnor, vars skönhet, behag och övriga dygder författarinnan skildrar med översvinnliga ord. Det är deras närvaro, som icke minst skapar denna anda av romantisk ridderlighet, som i så hög grad utmärker sagan. Vilken beundran fyller icke dessa hjältars själar för majorskan, utbränd, hård till sinnet, manhaftig, mest lik en av Walter Scotts häxor. Men de minnas henne som den underbart vackra Margareta Celsing, hon en gång var. Där är världsdamen Marianne Sinclair

och den fjära, men också ömma Anna Stjernhök, hjältinnan i balen på Ekeby. Och där är Ebba Dohna, som nästan är ett italienskt helgon. Och där är denna skära, oändligt intagande Elisabet Dohna, en nordisk vitsippa.

Alla dessa kvinnor äro lika omedelbara, lika litet konventionella som männen. För dem är kärleken allt. Utan beräkning och utan betänkande gå de helt upp i sin stora känsla.

Sällan har det rent elementära i det svenska nationallynnet blivit så ypperligt framställt som i Gösta Berlings saga. Själva berättelsens rytm rör sig i samma häftiga takt som dessa människors lynnen. Den går i hurtigt språng från den ena känslosträngen till den andra. Med undantag av Bellman har kanske ingen så ypperligt återgivit denna hänförelse, denna yra, som är den ena ytterligheten hos denna tröga nation full av hetsigheter.

I »Jerusalem» möter oss en annan värld, delvis en ny värld, men i sina djupaste drag präglad av samma egendomligheter som »Gösta Berlings saga».

»Jerusalem» börjar som en ättesaga om Ingmarssönerna, växer ut till en hel sockens historia, till berättetsen om en religiös väckelse och en pilgrimsfärd till Jerusalem. Därunder blir den till en storstilad skildring av den svenska bonden, hans

hårda strid med den steniga fosterjorden, hans möda i skog och på fält, hans oändlighetskänsla och religiösa allvar.

Ett myller av människor, ett helt folk möter oss här. Delvis hava dessa gestalter en annan karaktär än kavaljererna och damerna i Gösta Berlings saga. Här uppträda inga riddare i silke och guld, inga damer i svarta spetsslöjor. De äro bönder, slutna och stela, fåmälta och betänksamma, sävliga och tröga. Deras syn på tingen kan ofta förefalla nykter och torftig, men den är nödvändig för de fattiga förhållanden, under vilka de leva. Starkt i ögonen fallande är också deras klokhet, deras kärlek till den lagbundna ordningen och till den torva, som de plöjt från far till son. Huru typiskt, att de alla först skåda efter en hövding och sedan följa honom till det yttersta. »I den socknen,» säges det i berättelsen, »äro de vanda vid, att någon skall styra och ställa för dem.» Ett annat betecknande drag, som skarpt framhålles, är bristen på sentimentalitet. De känna icke till någon pjoskig medömkan med sig själva eller andra, utan i sinnets hårda läggning erinra de icke så litet om de gamla isländska sagornas hjältar. De förlora icke fattningen även under sina största lidanden. Karin Ingmarsson ser klart, att hennes man, som super, är dömd till undergång, och hon tager kallt sina mått och steg.

När Eljas halvt druckit ihjäl hennes broder Lill Ingmar, lyfter hon först tyst ned gossen ur vagnen, bär in honom i lillkammaren och söker uppliva honom. När detta icke lyckas, går hon in till mannen i storstugan, där denne sitter och äter frukost, lägger handen på hans skuldra och säger: »Det är bäst, att du gör dig ett gott mål, ty om du supit ihjäl min bror, lär du allt få sämre kost än här på Ingmarsgården.»

En stark hederskänsla är också ett genomgående drag hos dessa kärva karaktärer, som så envist fasthålla vid sin värdighet. Halvor har en gång varit berusad. Fästmön, Karin Ingmarsdotter, slår därför upp med honom. »Du drager över mig sådan skam,» säger han. Han blir först åter glad, då Lill Ingmar räcker honom faderns gamla klocka, som han bett honom överlämna såsom ett tecken på, att hans dotter gjort Halvor orätt.

Det är sådana drag som göra dessa bönder till praktiska samhällsindivider. Kloka och näriga styra och ställa de på bästa sätt med sina ting efter världslig lag och ordning. Men under denna sträva yta döljer sig en romantisk och glödande idealism och en likgiltighet för världens former, som erinra om urkristendomens hela anarki och upprorslynne mot det, som är endast yttre, form och lag. Vi se det tydligast, om vi betrakta

Selma Lagerlöf, 1908.

denne Ingmar, vilken i sitt väsen liksom förkroppsligar den svenske bondens egenskaper. Det djupaste draget i hans karaktär är hans rättskänsla. Och denna rättskänsla får hos honom ett rent religiöst uttryck. Att göra som Gud befallt, det är hans högsta lag, människorna må sedan säga vad de vilja. »Vi Ingmarer behöva inte frukta människor, vi skola bara gå Guds vägar.» Det är efter dylika principer han handlar i sitt livs stora strid. Brita har dragit skam över Ingmarsgården. Ingmar skulle vara i sin juridiska rätt att skilja sig från henne. Hennes föräldrar hysa också denna uppfattning och ämna sända henne till Amerika. Men för Ingmar segrar kärleken och rättskänslan.

Det är icke svårt att se, huru det är ur samma stränga fordran, som hela den religiösa väckelsen härleder sig. Begäret att leva sitt eget liv efter sina egna föreställningar utgör det bärande draget. Detta kommer starkt fram vid det stora bönemötet i missionshuset, som utgör själva brytningen i bygdens historia, och det går igen i skildringen av alla de förnämsta personernas öden. Dessa bönder, vilka så högt älska den fädernеärvda torvan, föras slutligen av denna oändlighetskänsla ut på det långa pilgrimståget till det heliga landet.

Det var hembygdens sägner, som lockade Selma Lagerlöf att på allvar gripa till pennan, och denna skara av kavaljerer utgör i sin djupa uppfattning av det svenska nästan ett nytt Bellmansgalleri. Kan man t. ex. tänka sig en mera intim blandning av äkta svenska egenskaper, än de som uppenbara sig hos denne Lilliecrona, där han går och spelar sin fiol söndagsmorgonen på de krattade trädgårdsgångarna! Och det är endast en allmänt erkänd sanning, att knappast någonstädes är den svenske bonden så trovärdigt och storslaget framställd som i Jerusalem. På samma sätt är hennes sista skapelse, Nils Holgersson, en bok om svensk natur och svensk djurvärld. Den är som en stor levande karta över det långa landet med de väldiga barrskogarna, de röda stugorna och de brusande älvarna.

Det djupaste draget i Selma Lagerlöfs författarelynne är också hennes svenskhet. Tillhörande en gammal Värmlandssläkt, berömd i svenska hävder sedan mer än tvåhundra år tillbaka, har hon djupa rötter i den svenska fosterjorden. Till kynne och uppfattning präglas hennes diktning av djup samhörighet med hennes eget folk. Fru Lenngren har i en dikt om sig själv yttrat, att hon nästan aldrig var borta; med en liten förändring, som giver uttrycket en ännu mera positiv prägel, kan

man om Selma Lagerlöf säga, att hon nästan alltid är hemma. Svensk natur utgör bakgrunden i hennes flesta berättelser, svenskt lynne och vildmarksliv deras djupaste innehåll.

Det är genom dylika verk och de egenskaper, som de uppenbara, som Selma Lagerlöf kommit att uttrycka en särskild sida av den nationella strömning, som i närvarande ögonblick genomgår Sverige. Sin djupaste grund har kanske denna rörelse i den härskande ställning, som bonden intager i det politiska livet alltsedan representationsförändringen 1864. I litteraturen skönjes den redan under åttiotalet som ett vaknande intresse för de olika landskapernas fysionomi. Bååth och Ola Hansson voro de första, som fingo riktigt grepp på det skånska. Stockholm och skärgården skildrade Strindberg som ingen annan. Men det är dock först med Verner von Heidenstam och Selma Lagerlöf, som denna riktning mot hembygdens liv växer ut till en hela landet famnande makt, för vilken tusende och åter tusende röster skalla. Det är intressant, att ett ögonblick dröja vid det olika sätt, varpå dessa sistnämnda författare uppfatta det nationella. Heidenstam fäster sig framför allt vid det historiska nationalitetsbegreppet. Han berusas av de stolta stormaktsdrömmarna, och i deras tecken nedristar han sina krönikor om Karo-

linerna. Dessa historiska minnen spela knappast någon roll i Selma Lagerlöfs diktning. Det är folket, landet, torvan som för henne utgöra Sverige. Med hennes uppfattning kommer man aldrig i beröring med politikens beräkningar eller statssystemens irrgångar. Hon skildrar själva folksjälen i dess mystiska växt, dessa elementära makter, som äro lika eviga som folket själv.